

ASPECTE PSIHOPEDAGOGICE ALE DEZVOLTĂRII COMPORTAMENTULUI MORAL ÎN FUNCȚIE DE VÂRSTĂ

Viorelia LUNGU, conf. univ. dr.

<https://orcid.org/0000-0003-3951-7683>

Catedra Psihopedagogie și Educație Preșcolară, Universitatea de Stat din Tiraspol

Sumar. Formarea comportamentului moral se bazează pe acțiuni și deprinderi morale. Din perspectivă psihologică, pentru a dezvolta un comportament moral trebuie să ai o conștiință morală ce poate fi formată prin dimensiunile cognitivă, afectivă și volitivă. Dacă aspectul cognitiv are la bază elemente pedagogice (însușiri de norme, formarea de reprezentări, structurarea judecăților morale etc.), atunci aspectul afectiv și cel volitiv se explică psihologic (cum se formează prin perceperea trăirilor emoționale, a sentimentelor altruiste ale altora față de noi și ale noastre față de alții care trebuie să ducă, ca finalitate, la săvârșirea actului, la actele de voință). Personalitatea umană se exprimă prin comportament. Formarea conștiinței și a conduitei morale este în strânsă relație cu etapele psihogenetice ale dezvoltării omului. În funcție de faptul dacă se formează sau nu comportamentul moral la un anumit stadiu al vieții se dezvoltă și relațiile unui grup sau ale unei societăți, relații care pot fi adecvate sau defectuoase.

Cuvinte cheie: personalitate, conduită morală, sentiment, realism moral.

PSYCHOPEDAGOGICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF MORAL BEHAVIOR IN DEPENDENCE OF AGE

Summary. Forming moral behavior is based on moral actions and habits. From a psychological perspective, in order to develop moral behavior, you must have a moral conscience that can be formed through the cognitive, affective and volitional dimension. If the cognitive aspect is based on pedagogical elements (traits of norms, the formation of representations, and the structure of moral judgments, etc.), then the affective and the volitional aspect is psychologically outspoken (as they are formed by perceiving the emotional experiences, the altruistic feelings of others by us, and ours to others who must lead, as a finality, to the act, to the acts of will). Human personality is expressed by behavior. Formation of conscience and moral conduct is closely related to the psychogenic stages of human development. Depending on whether or not the moral behavior is formed at a certain stage in life, the relationships of a group or society that may be appropriate or defective develop.

Key words: personality, moral conduct, sentiment, moral realism.

Personalitatea umană este constituită din ansamblul de însușiri fizice, intelectuale, afective, social-morale și volitiv-caracteriale [3]. Personalitatea se exprimă prin comportament atunci când comunică sau acționează în funcție de anumite nevoi.

Pentru a fi în concordanță cu normele morale și juridice ale societății, este necesar de a forma comportamentul moral. Premisa importantă în formarea acestuia este educația morală. Ea are un specific determinat de particularitățile morale care-i conferă conținut, dar și de condițiile sociopsihice. Scopul educației morale se axează pe formarea și dezvoltarea conștiinței și a conduitei morale, iar acestea se bazează pe acțiuni și deprinderi.

Formarea conduitei morale este obiectivată de conștiința morală, care, materializată prin anumite acțiuni, formează *deprinderile și obișnuințele morale*. Apoi, practică în timp, însușirea morală devine trăsătură de personalitate.

Școala are în responsabilitatea sa de a forma la elevi deprinderi morale: venirea la timp la școală, pregătirea conștiincioasă a lecțiilor etc. Tot atât de necesară este și formarea unor obișnuințe morale ce se formează ca și deprinderile, în urma repetării, deși ele implică necesitatea realizării unei acțiuni în anumite condiții.

Deprinderile și obișnuințele se formează în cadrul activității:

I pas: imitarea persoanelor din jur;

Al II-lea pas: se adaugă și stimuli verbali: *ordine, interdicții, sfaturi, rugăminți în legătură cu efectuarea unei activități, cu rezolvarea ei (îndrumări, control, apreciere)*.

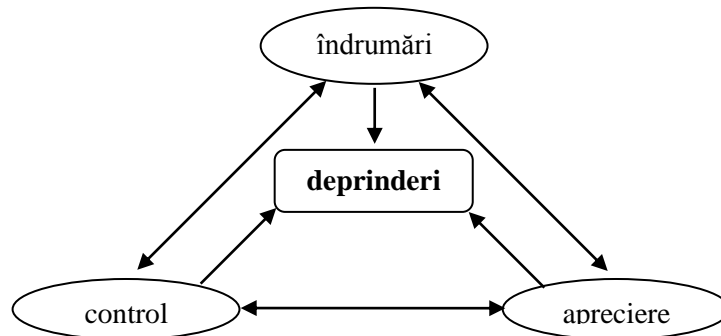

Figura 1. Formarea deprinderilor în funcție de îndrumări, control și apreciere

În general, din figura 1 deducem că îndrumările date de părinți, cadre didactice, asociate cu controlul și aprecierea, contribuie la consolidarea deprinderilor.

În esență, comportamentului moral este bazat pe valori, iar acestea, la rândul lor, necesită a fi respectată o continuitate specifică particularităților de vârstă. Odată cu familiarizarea copilului cu normele morale se formează emoțiile și sentimentele morale.

Procesul de formare a *sentimentului moral* trebuie să conțină un algoritm precizat, judicios. Sentimentul (latină *sentio* „gândesc, stimez”) evocă, în primul rând, o mișcare a afectivității sensibile, dar el păstrează și o semnificație cognitivă. În sensul propriu, sentimentul este un act intern, dar are tendința de a se manifesta în „afară” în anumite împrejurări oportune. El este „cutremurul” pe care-l trezește în noi o valoare sau o non-valoare, este răspunsul subiectiv pe care îl dăm acesteia. Noi nu am avea revelația valorii fără această afecțiune interioară, căreia îi dăm numele de sentiment.

Formarea conștiinței și a conduitei morale este în strânsă relație cu etapele psihogenetice ale dezvoltării omului. Dacă în primele zile ale vieții formarea conștiinței morale depinde de nevoia de afectivitate, mai târziu, depinde de mediul familiei, de școală și de biserică. Astfel, atmosfera eclezială poate constitui modelul inspirator pentru membrii familiei sau ai comunității școlare.

În literatura de specialitate [5; 7; 10, 11] sunt prezente un șir de stadii de dezvoltare morală, dintre care:

1. Nivelul premoral sau preconvențional (3 - 6 ani). De o importanță majoră în explicarea formării stadiilor morale și-a adus contribuția J. Piaget. Analizând viziunea copiilor în ce privește atitudinea lor față de reguli, dar și aprecierile acestora cu privire la diferite infracțiuni sau legi, s-a observat aspecte ce prezintă interes. Copiii au format percepții despre corectitudine, erori sau respectarea regulilor. De exemplu, copiii de până la trei ani modifică frecvent jocul, deși înțeleg că sunt niște reguli sau că a fost stabilită o ordine, dar nu consideră necesar să păstreze această ordine [8, p. 120]. Totodată, după felul cum acționează, poate da impresia că și-a interiorizat anumite reprezentări și reguli morale (salută sau semnalează „faptele urâte” ale altor copii). În realitate, comportamentul dat este determinat de cerințele simple, impuse de adulți („harnic înseamnă să aranjeze jucăriile în ordine”), care vor forma ulterior reprezentări morale.

Reprezentările morale se formează prin interiorizarea acțiunilor concrete, având forma de imagini mintale la copil [14]. Această imagine nu apare ca simplu rezultat al unui proces de memorare a unor situații și comportamente, la care se atașează calificativul „bine”, „rău”, „harnic” etc., date de către adult, ci apar ca rezultat al unui proces de dezvoltare treptată a copilului și trecerea de la posibilitatea de a acționa concret la posibilitatea de a reconstrui diferite acțiuni la nivel mintal.

Mulți copii cu vârstele de la 3 la 6 ani preiau, în timpul jocului, unele reguli de la cei maturi, dar nu reușesc să le respecte atunci când se joacă cu semenii lor. Ei propun variante proprii. În acest sens, J. Piaget a identificat o asociere dintre această constatare cu egocentrismul copiilor din perioada preoperațională [13]. Autorul consideră că acești copii au tendința de a vedea lucrurile din propriul lor punct de vedere, lipsindu-le structura cognitivă pentru a ține cont de opiniile altora [8, p. 121].

Dacă la vârsta *preoperațională* copiii consideră că regulile sunt create și fixate de o autoritate superioară lor, în *perioada operațiilor concrete*, aceștia realizează că pot concepe reguli proprii. Același lucru se constată și referitor la justiție.

Atât preșcolarul cât și elevul din școala primară acceptă disciplina impusă de către autorități și regulile acestora. În această perioadă de educație formală elementară copii trec de la o moralitate obiectivă la una subiectivă. Prin cercetările sale asupra copiilor, J. Piaget ajunge la concluzia că în perioada preoperațională copiii sunt caracterizați de realism moral, evocând ideea că ei apreciază gravitatea unei fapte în funcție de consecințele acesteia. De exemplu, vina unei persoane depinde de intenția avută în săvârșirea unei infracțiuni.

Realismul moral comportă trei caractere: datoria esențialmente heteronomă; legea trebuie respectată în esența ei, nu spiritul ei la nivel fenomenal; implică o concepție obiectivă a responsabilității.

Dacă etichetele culturale ale mediului sunt considerate standard de judecare, atunci faptele sunt analizate în funcție de consecințele lor. În acest sens, preșcolarul nu este

capabil să se manifeste prin comportamentul său decât la indicațiile sau în funcție de ceea ce spune și recomandă adultul.

Simțul moral al copilului se dezvoltă încet și pe etape. Dacă la început acesta acceptă regulile impuse de adult, ulterior trece, fără a fi constrâns, la propria judecată asupra comportamentului moral. Confirmă această etapă atât teoria lui J. Piaget cât și cea a lui Kohlberg. Acesta din urmă prezintă trei etape în dezvoltarea morală.

Prima etapă – *premorală* – este aceea în care copilul susține anumite idei sau opinii, pentru simpla lor valoare instrumentală. Cu alte cuvinte, încrederea în ideile morale are ca scop evitarea pedepsei [apud 6, p. 62] sau atragerea simpatiei celorlalți. În acest context, Kohlberg a cercetat modalitățile de soluționare a dilemelor morale prin a oferi copiilor și adulților diferite situații ce necesită soluționare, fără a încălca normele morale. În fiecare dintre ele avem o dilemă: dacă era cazul să faci un bine cuiva sau să ascuți de regulile societății [13].

Această etapă este prezentată de câteva substadii:

- 1) *al moralității ascultării*, unde recompensele sau pedepsele erau criticate intens;
- 2) *al moralității hedonismului instrumental naiv*, unde respectarea normei este dependentă de plăcerea beneficiilor primite ca recompensă.

În general, J. Piaget consideră copiii având ideea unei „justiții iminente” [8, p. 121], care înseamnă pedeapsă pentru orice infracțiune sau comportament inadecvat.

A doua etapă – *tranziția de la moralitatea constrângerii la cea a cooperării* sau de la preconvențional la convențional – este considerată vârsta școlară mică (vârsta 6,7-10,11 ani). Este perioada unde se „destramă” miturile lui Moș Crăciun, care le va aduce cadouri doar dacă vor fi cuminți etc. Această perioadă a mai fost numită „copilăria adultă” sau „maturitate infantilă”.

Totodată, J. Piaget descrie nivelul de dezvoltare morală pentru această vârstă ca unul marcat de constrângere. Copiii mici consideră pedepsele date de adulți ca fiind corecte, deși, mai târziu, apreciază faptul dacă pedeapsa este în conformitate cu încălcarea normelor. La vârsta de 8 ani, aceștia pierd realismul moral și analizează situația în funcție de intenția persoanei în a realiza o infracțiune. Tot din acest punct de vedere își selectează prietenii sau inamicii.

Legat de acest aspect, este important de a interveni cu diferite tehnici sociometrice în a depista coeziunea de grup, ca ulterior pedagogul să acorde asistență psihologică celor cu probleme de relaționare. O atenție deosebită trebuie acordată apariției grupurilor ostile, constituite prin rivalitatea dintre băieți și fete. Partea inversă, dar și pozitivă, este marcată de faptul că la această etapă elevii învață, respectă regulile de joc, dezvoltă spiritul de echipă și respectă profesorii care nu sunt părtinitori.

De aceea este important ca pedagogii să cunoască despre faptul că la această vârstă moralitatea constrângerii duce cu greu la înțelegere și adaptare conform regulilor. Copii

au nevoie de explicații cu referire la modificarea componenței microgrupurilor sau echipelor, ce au sarcini comune. Altfel, ar putea apărea rivalități și certuri, acestea fiind o caracteristică a vârstei. Spre vârsta de 10-11 ani, se optează pentru a forma un grup puternic și unit. Tot la această vârstă, copiii se organizează în găști formându-și propriile reguli de comportament, uneori sub formă delicventă și de sfidare a părinților.

Specialiștii în domeniu argumentează cauza acestui comportament prin dezechilibrele afective.

Perioada regulilor de conviețuire se formează între 8-12 ani, susține J. Piaget [8, p. 160]. Elevul gândește pentru sine, iar moralitatea este comportamentul produs al propriei gândiri. „Argumentul moral poate reflecta actuala decizie făcută efectiv de către o persoană la fel de mult sau chiar mai mult decât raționamentul său” [5, p. 157]. În acest stadiu noțiunile de *dreptate*, *echitate*, *bine*, *rău* sunt înțelese de către elevi: „Binele și răul sunt concepute ca fiind ceea ce sunt sau nu, conform cu regulile adultului” [8, p. 160].

Erikson, Piaget și Kohlberg caracterizează această etapă astfel:

1. *din punct de vedere moral*, copilul trece de la moralitatea constrângerii la cea a cooperării. La această etapă, elevii percep regulile drept înțelegeri mutuale, respect sau formă de a impresiona pe ceilalți;
2. *din punct de vedere psihosocial*, copilul se caracterizează prin două aspecte contradictorii: *succesul sau sentimentul de inferioritate*. Activitatea constructivă și anihilarea ierarhizării copiilor de la cei mai buni la cei mai slabi sunt foarte importante pentru copil. De aceea, susțin specialiștii, este nevoie de a implementa în școala primară strategia de evaluare criterială (S (slab), B (bine), FB (foarte bine)).

La această etapă, persoana așteaptă aprobarea socială, prin care se conformează moralei sociale. Când copilul este mic, imită adultul ca modalitate de socializare afectivă. La vârsta de 7 ani copilul este reținut. La 8 ani are o dispoziție bună. La 9 ani elevul este meditativ, iar la 10 ani devine mai expresiv.

Studiile lui Kohlberg și Elfenbe au arătat că mulți copii de zece ani se află încă la primul nivel de dezvoltare morală, dar și foarte mulți adulți nu ating niciodată nivelurile finale. Comportamentul sau dezvoltarea cognitivă, susține Kohlberg, influențează mult nu numai nivelul de gândire. El consideră că o bună metodă de a ajuta oamenii să evolueze gândirea morală este acceptarea ideilor celor care se află într-o etapă superioară de dezvoltare morală. Atunci când copiilor nu li se explică motivele comportamentului corect sau greșit duce la o staționare a nivelului la care se află acești copii.

III. Adolescența se sub-etapizează astfel: pubertatea (10-14,15 ani) [6, p. 45]; vârsta gimnaziului.

Acum, gândirea preadolescenților are un caracter critic, se formează raționamente și judecăți la un nivel mai complex, se dezvoltă o curiozitate intelectuală deosebită.

Totodată, elevii utilizează în comunicare jargonisme și vulgarisme, dar își formează și un stil personal în exprimare, gustă din plăcerea discuțiilor în contradictoriu.

Afectivitatea în pubertate are un caracter mai puțin controlabil, oscilând între extreme. Pe de o parte, elevii de la ceastă vârstă dovedesc îndrăzneală, pe de altă parte, manifestă încă timiditate sau anxietate.

În planul personalității, puberul acceptă și respinge raporturile cu adulții, în care judecata morală și valorică este marcată de exigențele și atitudinile negative față de compromisuri [10, p. 175]. Această etapă este caracterizată de *nivelul moralității convenționale* (10 - 13 ani), dar și de cel al conformării la normele extrinsece (recunoașterea comportamentului bun). Etapa nivelului moralității convenționale are la bază două substadii:

- 1) *al moralității bunelor relații* – se prefigurează judecarea faptelor după intenția lor, nu numai după consecințe. Copilul reacționează sau respectă anumite reguli pentru a fi considerat „copil cuminte și ascultător”;
- 2) *al moralității legii și ordinii* – determinată de nevoia de a respecta anumite reguli, norme elaborate de autorități, ce reglementează comportamentul tuturor, dar în beneficiul personal.

Pubertatea și adolescența la vârsta de 14-15 ani este caracterizată de stabilizarea structurilor de personalitate. Procesul de formare și diferențiere a eu-lui intim și a eu-lui social demarează încă din copilărie, dar devine activ în pubertate, deși ia forma definitivă în adolescență.

Există trei aspecte specifice ale adolescenței: formarea conștiinței de sine; identitatea vocațională; debutul independenței.

Procesul de formare a conștiinței de sine implică, la rândul său, trei fațete: *stabilirea eu-lui fizic* (preocuparea față de propriul corp, vestimentație, freză etc.), a *eu-lui spiritual* (posibilitatea de a-și evalua corect propria activitate, dar și nivelul de cunoștințe, aptitudini dobândite) și a *eu-lui social* (aprecierea socială a propriei persoane și perceperea statutului și rolului pe care îl are în prezent sau îl proiectează pentru viitor) [2, p. 215].

În general, aceste fațete trebuie să interacționeze sub aspect pozitiv și să dezvolte o persoană cu o moralitate autonomă, dar este nevoie și de conștiința morală.

Capacitatea adolescentului de a-și cunoaște calitățile și defectele, ca să ia decizii cu referire la viitoarea carieră profesională este determinată de identitatea vocațională. Iar pentru a-și contura aptitudinile, acesta prezintă abilități în cunoașterea trăsăturilor de caracter și a intereselor. Progresul pe care acesta le înregistrează în ceea ce privește abilitatea de autocunoaștere este dependent de diferite exerciții, sarcini educaționale organizate în cadrul școlii etc. Astfel, se observă necesitatea proiectării unor programe

naționale, care să stimuleze formarea și dezvoltarea imaginii de sine. În acest sens este implementat în școală Curriculumul la disciplina *Dezvoltarea personală*.

Dobândirea independenței se referă la trei aspecte importante ale persoanei: valoric, afectiv, material. Întrucât adolescentul este preponderent orientat spre ceea ce va fi în viitor, asistăm la conturarea unui ideal, ceea ce se realizează prin compararea sau dorința de a fi ca anumite persoane renumite: fie cântăreți, fie artiști etc. Identificarea cu diferite persoane renumite sunt în interdependență cu valorile, emoțiile ce persistă, dar și cu accentul pus pe aspectul material.

Scopul de bază în adolescență este caracterizat de câteva aspecte: acesta refuză orice șablon, își asumă responsabilități și își reconstruiește personalitatea.

În ceea ce privește relațiile cu cei apropiați, cu familia, expectanțele se estompează și se restabilește o relație pozitivă. Devine vizibilă o deschidere particulară față de sexul opus, îndrăgostirea fiind o caracteristică a vârstei.

Cercetările din domeniul dezvoltării sociale și morale au condus la descoperiri care demonstrează că adolescenții au orientări contradictorii față de moralitate. Unii devin relativști sau acceptă o abordare nihilistă a moralității [4, p. 284]. Kohlberg numește această perioadă a moralității autonome, când persoana are normele sale morale după care se conduce, fără a accepta reguli elaborate de alții. Inițial, acesta acceptă regulile sociale, adoptate pentru toți. Mai târziu, analizând situațiile problematice, ea elaborează sistemul propriu de principii morale. Dacă unele reguli sunt considerate ca incorecte din punct de vedere moral, ele nu sunt acceptate, deși sunt norme ale societății.

Unele cercetări avansează ideea că înțelegerea fundamentelor morale ale societății are loc prima dată în adolescență [4, p. 284].

- *Adolescența propriu-zisă* (14,15-18,20 ani) – liceul

Despre adolescență se afirmă că ar fi una din perioadele manifestate emotivitate negativă, deoarece adolescentul oscilează între limite opuse: agresivitate și sensibilitate, satisfacție și nepăsare etc. Din această cauză vârsta adolescentină este numită vârstă dificilă, marcată de diferite crize [12], dar și de idealuri, de integrare socială etc. În adolescență viața afectivă se nuanțează, devine mai echilibrată. Sentimentele estetice, morale și intelectuale prind contur. Respectarea normelor morale sunt interdependente de grupul din care face parte, dar concretizate prin aceleași drepturi sau datorii.

În consecință, observăm că această perioadă este caracterizată de două substadii:

- 1) Trebuie spus că adolescența *al moralității condiționate* și al acceptării democratice a legii, în care normele morale sunt percepute ca o consecință a unei decizii simultane;
- 2) *al moralității principiilor de conduită individuale*, în care se conturează sistemul propriu de valori, cu accent pe noțiuni legate de justiție, egalitate, demnitate, dar cu explicație sau sens personal, cunoaște transformări sub toate aspectele. Persoana

trece prin criza caracterizată de pendularea între copilărie și maturitate, deși se orientează dominant spre maturitate.

Elementele specifice acestei vârste sunt preponderent axate pe: tendința adolescentului spre independență; interiorizarea activității mentale; individualizarea, ce se structurează odată cu desăvârșirea particularităților de sex și a impactului provocat de influențele mediului.

Caracteristic acestei perioade este specific stadiul operațiilor formale (după cum menționează J. Piaget: punctul terminus în evoluția gândirii și inteligenței) [9]. Persoana operează ușor cu abstracțiunile, rezolvă probleme logice și de o complexitate înaltă. Se constată și necesitatea de sistematizare a cunoștințelor, de utilizare a discuției cu scopul de a stabili adevărul, dar și fapte din realitate. Adolescenții sunt puși în situația de a lua decizii, ce ulterior le influențează comportamentul și modul de gândire. Sunt anumite valori pe care le acceptă și norme morale pe care le respectă sau se eschivează de la ele. Aceste lucruri țin de caracteristicile de vârstă și de dorința de a asimila codul de etică. Necesitatea de a filosofa, dar și curiozitatea de a atinge punctul culminant înlesnește apariția concepției despre lume și viață a individului.

În ceea ce privește motivația, s-a constatat că succesul și recompensa acționează mult mai mult decât pedeapsa și insuccesul. Nu trebuie pedepsit un eșec, deoarece acesta accentuează sentimentul de insecuritate. Dacă în pubertate este supradimensionată pedeapsa, apare revolta, dacă e subdimensionată, apare culpabilitatea.

- *Adolescența prelungită* (18, 20-24,25 ani) în care persoana face studii superioare, stagiul militar, școală profesională ori activează ca angajat etc.

În această etapă, persoana dorește să se autorealizeze. Dacă acest lucru nu se întâmplă, atât conștiința morală, cât și conduita fie se pervertește și devine patologică, fie rămâne într-o stare de apatie și indiferență. În acest sens, conștiința morală se manifestă exclusiv intern și subiectiv și nu poate fi supusă aprecierii raționale și practice din partea opiniei publice, deoarece reprezintă o formă moderată de exprimare a rațiunii [5, p. 17].

Totodată, O. Paladi susține că studierea conștiinței de sine a adolescenților ne-a demonstrat că mulți dintre ei o posedă la un nivel scăzut și întâmpină dificultăți în dezvoltare [7, p. 102]. Totodată, autoarea confirmă că mediul de proveniență al adolescenților are un rol în relațiile cu conștiința de sine, valorile și sferele vieții [7, p. 100].

Cunoștințele morale sunt reprezentate de o serie de concepte și principii democratice, de stat de drept, de patriotism, de umanism, de dragoste față de mediu, etc. Ele se bazează pe principiul cooperării, al respectului reciproc și al comportării civilizate. Pe baza cunoștințelor morale se formează convingerile și sentimentele morale proprii. Acestea presupun transformarea noțiunilor și normelor morale în trăiri superioare, care să se focalizeze în jurul binelui, având la bază îmbinarea dintre trăirea afectivă și rațiune.

Prin urmare, orice tip de educație are o latură afectivă și o latură instructivă. În cazul educației morale, acesta se referă la ceea ce trebuie spus copilului (sub forma sfaturilor, exemplurilor etc.) pentru a deosebi binele de rău, a cunoaște conținutul noțiunii morale.

Conștientizarea în plan moral este absolut necesară, dar nu întotdeauna și eficientă. Ineficiența poate fi determinată de lipsa coordonatei afective, care posedă un rol important în determinarea voinței în plan moral. Primul pas în educația morală îl constituie explicarea valorilor morale. Al doilea pas este transformarea acestora în deprinderi practice, care se realizează prin aplicarea lor consecventă [6, p. 62-63].

Ca soluție, Edward de Bono propune utilizarea gândirii paralele, un sistem practic ce constă în a merge înainte pornind de la posibilități [1, p. 9].

În concluzie, formarea conștiinței și a conduitei morale este în strânsă relație cu etapele psihogenetice ale dezvoltării personalității. În funcție dacă se formează sau nu comportamentul moral la un anumit stadiu al vieții se dezvoltă și relațiile unui grup sau ale unei societăți, relații care pot fi adecvate sau defectuoase. Moralitatea reglează interacțiunile și relațiile sociale ale membrilor unei societăți și este *definită ca înțelegerea morală asupra felului în care oamenii ar trebui să se poarte unii cu alții*.

Bibliografie

1. Bono E. Gândirea paralelă. București: Ed. Curtea Veche, 2017.
2. Calancea A. Psihologia personalității. Chișinău: Î.S. F.E.P. Tipografia Centrală, 2006.
3. Cosmovici A. Psihologie generală. Iași: Ed. Polirom, 1996.
4. Jinga I., Istrate E. Manual de pedagogie. București: Ed. ALL Educațional, 1998.
5. Lerner M.R. Steinberg L. Handbook of Adolescent Psychology. U.S.A.: John Wiley & Sons, Inc., 2004.
6. Negomireanu I. Probleme psihologice ale dezvoltării conștiinței morale. https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Probleme%20psihologice%20ale%20dezvoltarii%20constiintei%20morale.pdf
7. Paladi O. Conștiința de sine și sistemul de valori ale adolescentului. Chișinău, 2014.
8. Piaget J. Judecata morală la copil. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1980.
9. Piaget J. Psihologia inteligenței. București: ed. Cartier, 2008.
10. Popa Gh. Introducere în Teologia Morală. Iași: Ed. Trinitas, 2003.
11. Șchiopu U., Verza E. Psihologia vârstelor. București: EDP, 1997.
12. Verza E., Verza F. Psihologia vârstelor. București: Ed. Pro Humanitate, 2000.
13. Condiții psihopedagogice ale optimizării educației morale ... - Articole
14. <http://www.copilul.com/articole/psihologia-copilului/caracteristicile-psihopedagogice-ale-copilului-prescolar.php>